

ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКІ СТУДІЇ

УДК 101.1(091)(092)

Менжулін В. І.

ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКА БІОГРАФІСТИКА:
ПРОВІДНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ВІХІ СТАНОВЛЕННЯ

Стаття є стислим викладом результатів дослідження, присвяченого становленню й утвердженню біографічного підходу як форми історико-філософського пізнання. Схарактеризувавши основні тенденції та віхи у розвитку уявлень щодо біографічних складових історії філософії від античності до сьогодення, автор аналізує конкретні моделі взаємодії філософії та біографії в рамках таких впливових напрямів модерної думки, як гегельянство, неокантіанство, філософія життя, психоаналіз, марксизм, герменевтика, екзистенціалізм, структуралізм і постструктуралізм, прагматизм і неопрагматизм, аналітична філософія, новий історизм.

Ключові слова: біографія, біографістика, біографія філософа, біографічний поворот, біографічний підхід, біограф, герой біографії, історико-філософське пізнання, редукціонізм, компартменталізм.

Доволі поширеним є погляд, згідно з яким по-справжньому академічне завдання історика філософії полягає у вивченні ідей філософів, тоді як їхніми біографіями мають займатися белетристи [40, с. 1]. Висловлювання на користь такого підходу можна знайти у багатьох впливових мислителів (зокрема у Г. Гегеля, М. Гайдеггера, Л. Вітгенштайна, М. Фуко та ін.). Однак досвід конкретних історико-філософських студій дає підстави припустити, що «філософський антибіографізм», хоч і має вагоме смислове й історичне підґрунтя, потребує, щонайменше, істотної корекції. Наприклад, в аналітичній філософії, яку тривалий час прийнято було вважати принципово відстороненою від усього індивідуально-біографічного, в 1990-х рр. розпочалися процеси, що, за висловом впливового сучасного англо-американського дослідника, можна кваліфікувати як *біографічний поворот* [13, с. 76]. Аналогічні тенденції спостерігаються в Росії, де останнім часом з'явилася ціла низка праць, в яких значну увагу приділено біографічній складовій історії філософії (під біографічною складовою маємо на увазі як біографічні елементи історико-філософського процесу, так і біографічні аспекти історико-філософського пізнання), а одна з них [1] стала, за словами її рецензента, символом *ескалації біографізму* на російських теренах [18]. Зростання інтересу до біографічної складової історії філософії відбувається і в Україні [15, с. 367–380].

Взагалі-то, оголошення «біографічного повороту» чи «ескалації біографізму» безпосередньо у філософії є тільки частиною масштабніших процесів. Переживаючи в наші дні справжній ренесанс, біографістика стає не просто однією з домінуючих тем в усіх мас-медіа, від телебачення до інтернету, а й справжнім символом розвитку демократії [37, с. 1–2], ледь не головним пріоритетом якої є життя окремої людини, її унікальне і неповторне буття. Цілком природно, що в більшості соціогуманітарних сфер (таких, як література, психологія, соціологія, політика, мистецтво, мас-медіа тощо) біографічний бум розпочався ще в 1970–1980-х рр. [9, с. 3]. Проте вже згадана потужна традиція філософського й історико-філософського антибіографізму знайшла свій прояв не тільки у тому, що в аналітичній філософії аналогічні процеси розпочалися пізніше, а й у тому, що навіть зараз легітимації та подальшому розвитку історико-філософської біографістики, як в англо-американській, так і в континентальній філософії, суттєво заважають: а) уявлення, відповідно до якого учення філософа є цілковито автономним від його життя, а отже, має розглядатися окремо від останнього (компартменталізм); б) уявлення, згідно з яким біографія філософа містить ключ до автентичного й вичерпного розуміння його вчення, яке, отже, слід розглядати обов'язково крізь призму біографічних чинників (редукціонізм) [35].

Надання надмірного значення психобіологічним або соціально-політичним аспектам життя людини створює передумови для формування таких моделей біографічного редукціонізму, що базуються на різних варіантах філософії підозри (психоаналіз, марксизм і ніцшеанство). Їх поширення у XX ст. є відлунням редукціоністських інтерпретацій, які були популярні у європейській біографістиці приблизно з середини XIX ст. під назвою «біографічний метод» [6, с. 77–78]. Намагаючись пояснити діяльність філософа впливом певних нефілософських чинників, біографі-редукціоністи ігнорують таку фундаментальну рису філософії, як прагнення абсолютної самодостатності, і дають підстави для закидів щодо спрощення життя і діяльності філософів з боку компартменталістів.

Утім, компартменталізм сам постає надто сумнівною альтернативою, адже він ґрунтується на сприйнятті філософії як суто теоретичної діяльності, тобто апелює до такого її образу, який аж ніяк не може вважатися абсолютним та остаточною. Скажімо, за античних часів відрив учення від життя асоціювався передусім із софістикою, але більшість провідних філософів зразком для наслідування обрали зовсім не софістів, а їхнього головного опонента – такого рішучого борця за єдність слова і справи, вчення і життя, як Сократ. Саме завдяки його образу біографія філософа постала одним із найпопулярніших субжанрів античної літератури, однак, працюючи в умовах досить жорсткої конкуренції шкіл, античні біографи активно використовували життя своїх героїв як інструмент у боротьбі за визнання або, навпаки, дискредитацію їхніх учень; унаслідок цього факти рішуче змішувалися з фантазіями, а оцінки коливалися від абсолютно схвалення (коли йшлося про власних кумирів) до цілковитого осуду (у випадку з представниками ворожого табору) [40, с. 46–47, 84]. За доби Середньовіччя, коли така конкуренція значно послабилася, потреба у біографіях філософів майже зникла і їхнє місце заступили доволі одноманітні агіографічні житія святих [42, с. 11]. Відновлення інтересу до біографій філософів, що відбулося за доби Ренесансу [38, с. 1–26], знову призупинилося з Новим часом, настання якого позначилося черговим знеціненням образу філософії як способу життя і підсиленням тенденції до її знеособлення [1, с. 62–63]. Однак у XIX–XX ст., мірою розвитку капіталізму, індивідуалізму й емпіризму, на історико-філософській арені знову з'являється живий філософ із його специфічною індивідуальністю [36, с. 308–309].

Як нам здається, сам факт наявності і повторюваності таких переходів (від біографізму до антибіографізму і навпаки) у минулому наштовхує на думку, що автентичне розуміння біографії

філософа можливе лише за умов визнання її принципової парадоксальності: своїм суто індивідуальним шляхом філософ завжди крокує до всезагального, але досягає всезагального, що принципово, саме індивідуальним шляхом. З цього випливає, що «біографічний поворот» має сенс тільки як доповнення до звичних моделей історико-філософського пізнання, які центруються передусім на працях і концепціях філософів, а також вивчають розвиток філософської думки впродовж тривалих історичних періодів, а історико-філософська біографістика мусить відмовитися від рівною мірою однобічних спроб повністю звести філософію до життя філософів або, навпаки, цілком їх відокремити.

Наприклад, певні факти з біографії Ніцше дають змогу говорити про нього як про глибоко хвору людину, однак поширені діагнози (такі, скажімо, як «сифіліс» або «шизофренія») не сприяють розумінню його власне як філософа. Значно конструктивнішим видається погляд на Ніцше через призму концепції «творчої хвороби», запропонованої в 1960-х рр. швейцарсько-канадським істориком психоаналізу А. Елленбергером з метою єднання фактів творчості та хворобливості у біографіях багатьох видатних постатей. Звернення до поняття «творчої хвороби» (одночасно з визнанням його метафоричності) сприяє розв'язанню такої одвічної інтелектуально-біографічної проблеми, як «геніальність і божевілля», адже воно не редукує творчість до патології, а, навпаки, ампліфікує патологію до творчості [15, с. 123–144].

Ще за часів життя Ніцше важливі кроки у напрямку пошуку «серединного» шляху між Сциллою редукціонізму та Харібдою компартменталізму були здійснені й у рамках академічної філософії. Однак навіть у такого авторитетного фахівця тих часів, як К. Фішер, важливі досягнення на ниві історико-філософської біографістики сусідять із повчальними промахами. Так, скажімо, висунувши досить слушне припущення, що взаємодію між життям і вченням філософа варто розглядати як кореляцію, а не детермінацію (за Фішером, характер (геній) філософа є витоком як його життя, так і вчення) [22, с. 224], Фішер виявився дещо непослідовним у його реалізації. Якщо в біографіях Бекона, Декарта, Спінози, Ляйбніца, Канта і Фіхте він знайшов риси, однаково характерні і для їхнього життя, і для їхнього філософування, то у випадку з Шеллінгом і ще більшою мірою – з Гегелем гору взяло прагнення до розмежування творчості та життя. Такий ухил у бік компартменталізму і логіцизму пояснюється тим, що саме Гегеля Фішер вважав носієм філософії в її максимально універсалістському і, відповідно, знеособленому вигляді. У випадку з Гегелем стає очевидним, на-

скільки хитким був властивий Фішеру методологічний компроміс між біографізмом і логіцизмом. Виразним свідченням непослідовності й двозначності Фішера є також його «хитання» між такими відомими ще античності полюсами біографістики, як апологетика та розвінчування. Якщо певні елементи критики, наявні у життєписах Бекона, Декарта, Спінози, Ляйбніца, Канта, Фіхте, Шеллінга та Гегеля, мають у цілому збалансований і здебільшого доброзичливий характер, то у випадку з Шопенгауером, навпаки, домінує настанова на розвінчування. Пояснюється це тим, що, на відміну від вищезгаданих філософів, Шопенгауер уособлював радикальний антагонізм щодо тих цінностей, традицій, спільнот та інститутів, представником і захисником яких був Фішер: німецького патріотизму, німецької після-Кантової філософської традиції, університетської філософії і безпосередньо філософії Гегеля [15, с. 63–99].

Нові аргументи на користь принципової необхідності біографізму в історії філософії, а також приклади ефективного застосування цієї настанови на практиці знаходимо у молодшого сучасника та шанувальника К. Фішера, одного з провідних представників баденської школи неокантіанства В. Віндельбанда. Ключовою для історико-філософських студій останнього стала загальнометодологічна теза баденців про рівноправне співіснування двох типів пізнання – номотетичного та ідіографічного, перший з яких зорієнтований на генералізацію знань шляхом встановлення універсальних законів, а другий – на їх диференціацію шляхом індивідуалізації. Саме визнання їх рівноправності дає змогу Віндельбанду та його послідовникам говорити про генетичний зв'язок філософії з особистими долями філософів і загальним культурним тлом, але не перетворювати індивідуально-біографічні чинники на дослідницький фетиш [15, с. 96–100]. Виразним свідченням збалансованості дослідницької стратегії Віндельбанда є наявність у його доробку праць, в яких історія філософії постає не тільки як історія систем, створених конкретними постатями [7; 8], а і як історія філософських проблем [43].

Те, що біографічна складова має фундаментальне значення майже для усіх основних різновидів некласичного філософування, можна підтвердити ще цілою низкою прикладів з історії західної філософії XIX–XXI ст. Так, скажімо, різкі антибіографічні заяви Гайдеггера (див., напр.: [21, с. 22–23; 23, с. 16; 25, с. 153]) втрачають однозначність, якщо розглянути їх у контексті традиції, до якої він великою мірою належав (екзистенціалізм) і для якої наголос на персональних аспектах філософування є характерним

як у генеалогічному (родовід екзистенціалізму прийнято вести від К'єркегора), так і в типологічному плані. Сам Гайдеггер, скептично оцінюючи значення біографії філософа для філософії, не спростовував зворотного – вагомого значення філософії для біографії філософа [25, с. 146–147]. Насправді такий рух думки (не від життя до творів, а від творів до життя) не заперечує історико-філософську біографістику, а окреслює одну з її можливих стратегій, провідники якої (наприклад, один з біографів самого Гайдеггера [5]) особливо зацікавлені в тому, щоб відвести від філософії загрозу її повної індивідуалізації, дискретизації та деуніверсалізації. Прірва між Гайдеггером і біографізмом стає ще меншою, якщо скористатися специфічним біографічним прийомом, що передбачає розгляд його постаті на тлі низки впливових мислителів, які працювали у безпосередньому ідейному сусідстві з ним і при цьому цілком свідомо й успішно займалися біографістикою.

Наприклад, один з попередників Гайдеггера – В. Дильтей – у різні періоди своєї творчості не тільки здійснював конкретні філософсько-біографічні розвідки (написав біографії Шляєрмахера і Гегеля), а й шукав, знаходив й уточнював межі індивідуального та універсального, суб'єктивного та об'єктивного на теоретико-методологічному рівні. Наслідуючи романтичну герменевтику Ф. Шляєрмахера, Дильтей тривалий час вважав автобіографію вищою формою осягнення життя і з огляду на це давав біографам дещо утопічну рекомендацію – «вслухатися» у своїх героїв, «переноситися» на їхнє місце. Однак поступово він певним чином дистанціювався від автобіографічного ідеалу і знайшов для біографії більш вдалу «пару» – історію [11, с. 296]. З огляду на те, що біографія індивіда визначається не тільки його власними намірами та вчинками, а й історичним контекстом (як найближчим, так і найширшим), будь-яка біографічна реконструкція має бути вписана у значно ширший контекст [20, с. 28]. Навіть вивчення таких інтимно-біографічних матеріалів, як листування та рукописи, не може обмежуватися суто суб'єктивними чинниками, адже і воно розкриває індивіда як осередок впливу різних сил [11, с. 300]. При цьому варто пам'ятати про взаємну незвідність індивідуально-біографічних і загальноісторичних чинників: історія – це не проста сума історій життя окремих індивідів, але таке її сприйняття, яке ігнорує життя індивідуумів, є безперспективною спробою досягнути ціле, оминаючи увагою частини. Утруднення, що виникають перед біографом у процесі роботи з різноманітними контекстами, зокрема й універсальним досвідом історії, Дильтей слушно пропонував долати шляхом вивчення таких «суб'єк-

тивно-об'єктивних», «індивідуально-загальних» опосередкувань, як типові світогляди [12].

Видатний представник екзистенціалізму К. Ясперс, погоджуючись із Гайдеггером у тому, що випинати власну філософську індивідуальність не варто [24, с. 48–49], не поширював це обмеження на особистості інших філософів. Більше того, його інтерес до біографістики та персонального виміру філософії мав глибокий і багатобічний характер (див., напр.: [30; 31; 39]). Важливо, що психологізм, яким іноді докоряють Ясперсу противники біографізму, принципово відрізняється від психоредукціонізму, котрим грішили його численні колеги за першим фахом (психіатрія): він не зводив творчість тієї чи іншої видатної особистості до її душевної патології, оскільки чітко усвідомлював, що у випадку з людиною, доля якої визначається не лише біологічними передумовами, а й екзистенційними рішеннями, пояснення мусить поступитися місцем розумінню [19, с. 31; 29, с. 832–833]. Водночас властива лікарю готовність зосереджуватися на окремих випадках була цілком позитивно реалізована в наполегливих зусиллях Ясперса здійснити виклад історії філософії, спроможний увиразнити не тільки цілісний процес розвитку філософської думки від давнини до сьогодення, а й те, що ця цілісність є великою множинністю незвідних до неї самотніх філософських істин, осягнених окремими мислителями, з-поміж яких найбільш значущі (парадигматичні) не лише висловлювали певні філософські ідеї, а й втілювали їх у власному житті [39]. Закиди щодо атомізації та релятивізації історико-філософського процесу [14] виявляються не дуже переконливими, адже, на думку Ясперса, існує універсальна, абсолютно-істинна філософія (*philosophia perennis*), в якій ідеться про охоплююче (*Umgreifende*), однак здійснюється ця філософія тільки через персональні маніфестації, тобто через окремих філософів, причому жоден із них не має на неї монопольного права [28, с. 68]. Заслуговує великої уваги думка Ясперса про співіснування трьох рівноцінних і органічно пов'язаних між собою сфер історико-філософського пізнання: історії форм філософського мислення (історія понять, історія питань, історія систем), історії його змістів та історії особистостей, котрі філософують [28, с. 178–185].

Ще одним філософом-екзистенціалістом, який відіграв значну роль у зміцненні зв'язків між філософією та біографістикою, став Ж.-П. Сартр. З нашої точки зору, зовсім не випадково, що головним героєм роману «Нудота» (виданого Сартром у 33-річному віці) є людина, яка намагається написати біографію однієї історичної постаті, однак, врешті-решт, визнає це заняття абсолютно безперспективним і відмовляється від біогра-

фістики на користь художньої літератури. Дуже символічно, що сам Сартр у подальші роки не став на шлях свого героя, а, навпаки, присвятив біографічному письму майже всю другу половину свого життя (йдеться про Сартрові біографії Бодлера, Жене, Малларме і Флобера). Аналіз різноманітних джерел [15, с. 206–244] дає підстави припустити, що у «Нудоті» йдеться про відмову не від біографістики як такої, а від «біографічного романтизму» (із властивою для нього біографічною ілюзією, яка реалізується в ретроспективному перетворенні реального життя на гарне оповідання) і «біографічного позитивізму» (із притаманною йому вірою в можливість абсолютно об'єктивного біографічного дослідження, що ґрунтується лише на фактах). Власна стратегія біографічного письма, сформована Сартром як альтернатива цим двом – на той момент домінуючим – підходам, є досить складносурядним продуктом і містить відбитки рецепції, критики та переосмислення таких провідних напрямів філософії XIX–XX ст., як гегельянство, марксизм, психоаналіз, феноменологія, екзистенціалізм, інтуїтивізм, структуралізм. Одним з найважливіших результатів цього критичного синтезу стало створення регресивно-прогресивного методу, який увиразнює спробу Сартра здолати редукціонізм, характерний для психоаналітичного та марксистського підходів до біографії. Останні обмежуються тим, що Сартр називає регресивним моментом, і нехтують прогресивною фазою дослідження, а саме – пошуками того, як герой, керуючись своєю невід'ємною свободою вибору, своїм правом ставити та змінювати цілі, трансформує різноманітні об'єктивні передумови (соціальні, психологічні тощо) у власний фундаментальний проект. Однак, з нашої точки зору, варто мати на увазі, що упродовж життя людина може відмовлятися від одних проектів на користь інших. Можливо, кожен окремий проект і підлягає остаточному розшифруванню, але сам факт множинності проектів вельми проблематизує створення єдиного біографічного наративу. Про масштаби проблеми свідчить і досвід самого Сартра: працюючи над чужими життєписами, він незрідка досить брутально нав'язував своїм героям зовсім не їхні, а свої проекти [34, с. 200].

Великий інтерес до біографістики проявляла й така стійка союзниця Гайдеггера, як Г. Арендт. Усупереч нормам «канонічної біографії», Арендт надавала перевагу дослідженню біографій людей, які не були «виразниками Історії з великої літери», «рупорами епохи». Здійснювана нею біографічна політика базувалася на переконанні, що «дрібні» історії людей не зникають на тлі універсальної історії людства, й індивід може розглядатися як такий, що значною мірою авто-

номний від своєї епохи (див., напр.: [4, с. 17; 32; 33, с. 21–22]). Не менш значущим є також і переконання Арентт, згідно з яким поділ академічної діяльності на «особистісно-суб'єктивні» та «безособистісно-об'єктивні» складові має сенс лише в межах природознавства, тоді як особистість гуманітарія нерозривно пов'язана з його інтелектуальною діяльністю. Дуже символічно, що у пошуках яскравого прикладу інтеграції об'єктивно-наукових і суб'єктивно-особистісних елементів біографії в єдиному, цілісному образі мислителя Арентт звертається до постаті Ясперса [4, с. 98–123]. Важливий аспект «біографічної політики» Арентт полягає також у висуненні нею позитивної альтернативи поширеним вадам біографічного письма. Згідно з Арентт, біограф, який ставиться до свого героя дружньо, залишає за собою право для доброзичливої критики, однак уникає небезпеки як відстороненого об'єктивізму, так і обох крайнощів суб'єктивізму (апологетики і розвінчування) [4, с. 25–56]. Дружню біографістику, яку пропагувала і практикувала Арентт, також можна розглядати як продовження лінії Ясперса на деієрархізацію і плюралізацію історико-філософського мислення.

Розквіт структуралізму (і пов'язаної з ним настанови на десуб'єктивізацію знання та мислення), який припав на 1960-ті, ззовні видавався остаточним виразом біографістики, але, якщо придивитися уважніше, значно посприяв її звільненню від багатьох давніх істотних недоліків. Одним із прикладів того, що структуралізм не заперечує біографізму, може слугувати проект «десуб'єктивізації» марксизму, автор якого (Л. Альтюссер) був упевнений, що досягнення більш автентичного розуміння марксистської філософії потребує розгляду праць Маркса у строгій відповідності до основних фаз інтелектуальної біографії їх автора: ранній період, період злам, період дозрівання, період зрілості [3, с. 33–105]. Здавалося б, ще більшу загрозу для біографістики становила теза про «смерть автора», що її висунув Р. Барт і підтримав такий впливовий мислитель, як М. Фуко. Однак аналіз (докладний виклад якого міститься в [15, с. 263–276]) низці праць, що належать до різних періодів творчості Фуко (як структуралістського, так і постструктуралістського), дає підстави стверджувати, що теза про «смерть автора» не усуває біографічний аспект з історико-філософського дослідження, а, радше, застерігає біографа від спрощеного витлумачення образу свого героя. Розвитку біографістики не тільки не vadять, а, навпаки, дуже сприяють принципові зауваження, що їх адресує Фуко тим, хто сприймає автора як абсолютно об'єктивну та безпервну реальність, оминаючи увагою його функ-

ціональність, конструктивність і дискретність (автор кожного конкретного твору в певному сенсі помирає після його закінчення, натомість написання нового твору символізує відродження цього автора у новому амплуа). Фуко цілком мав рацію, постаючи проти такої поширеної, але хибної практики, коли все, що написано тим чи іншим автором, підганяється, редукується до певних припущень стосовно його «глибинної» суті або, скажімо, остаточно визначеного «фундаментального проекту», адже ці припущення нерідко бувають досить однобічними. Варта уваги думка (яка дуже резонує із регресивно-прогресивним методом Сартра) одного з біографів Фуко, що у випадку з його героєм найважливішим є те, як він не загруз у різноманітних індивідуальних і соціальних детермінаціях, а, навпаки, трансформував їх в унікальний життєво-інтелектуальний проект, який, зокрема, передбачав іронічне ставлення до своєї ідентичності, проблематизацію власного обличчя й авторства [26, с. 19]. Численні теоретичні заяви та практичні дії, які Фуко робив, щоб унеможливити біографічний погляд на себе, насправді мали зворотний ефект. Інтерес до його особистості не вщухає вже кілька десятиліть, що є черговим прикладом принципової парадоксальності біографії філософа: він щосили намагається позбавити власні твори біографічних референцій, завдяки чому, врешті-решт, отримує рідкісний привілей – привертає увагу до своєї біографії.

Ознаки відходу від властивого «чистому» структуралізму або «автентичному» гайдеггеріанству антибіографізму можна знайти і в еволюції поглядів найвідомішого з постструктуралістів і продовжувачів лінії Гайдеггера на деконструкцію західної метафізики – Ж. Деррида, який дійшов висновку, що з точки зору історії філософії на критику заслуговують не тільки «зовнішні» емпірико-генетичні (психологічні, історичні, соціологічні тощо) пояснення, а й суто «іманентистські» прочитання, що уникають біографій філософів або мінімізують їх значення. З огляду на це Деррида закликав істориків філософії триматися на тонкій лінії між «загоном філософом» і «життям уже впізнаного під своїм іменем автора» [10, с. 44–45].

Одним із напрямів сучасної гуманітаристики, який можна вважати прикладом реалізації такої настанови, є новий історизм. На відміну від традиційної історії філософії, що надає перевагу текстуальному, інтертекстуальному та дискурсивному аналізу, новий історизм (зокрема в особі такого його представника, як О. Еткінд (див., напр.: [27]), розглядаючи тексти і життя як нерозривно пов'язані між собою, активно доповнює зазначені типи аналізу екскурсами в екстратекстуальну (зокрема й біографічну) площину

ну. За текстуальною реальністю зберігається центральна роль, тоді як значення екстратекстуальних чинників визнається периферійним, однак, на відміну від компартменталізму, новий історизм відмовляється розділяти центр і периферію непрохідними бар'єрами та вимагає здійснювати дослідження як у доцентровому (від життя до текстів), так і у відцентровому (від текстів до життя) напрямках. Новий історизм демонструє готовність читати всі текстуальні сліди минулого (зокрема й такі, які прийнято вважати маргінальними), проте робить це лише в інтересах цілісного бачення. Успіхи, здобуті новим історизмом на цьому шляху, дають підстави визнати пізнавальну цінність таких «маргіналій», як, скажімо, анекдотичні, міфічні чи навіть відверто брехливі біографічні факти (адже останні нерідко породжують важливі історичні наслідки, а також є джерелом інформації про те, як їхні автори або ретранслятори хотіли представити своїх героїв майбутньому). Важливо, що у своєму ставленні до біографічної складової в історії філософії новий історизм дуже споріднений із такими філософськими традиціями, як прагматизм (Д. Дьюї, В. Джемс, Ч.-С. Пірс) та неопрагматизм (Р. Рорті), а також семіотикою Ч.-В. Морріса, яка вчить, що, крім синтаксису та семантики, треба враховувати і прагматичний вимір семіозису, тобто всі ті психологічні, біологічні та соціологічні явища, які спостерігаються під час функціонування знаків [16, с. 70–71].

Філософську санкцію можливості розгляду ідей філософів у зв'язку з їхніми біографіями дає не тільки прагматизм, а й сучасна англо-американська філософія в цілому, новітні процеси в якій, як ми уже зазначали, можуть бути кваліфіковані як «біографічний поворот» (котрий, як зрозуміло з вищесказаного, можна розглядати як один із проявів так званого герменевтично-лінгвістично-прагматично-семіотичного повороту, що є визначальним для розвитку усієї сучасної світової філософії). Символом «біографічного повороту» безпосередньо в аналітичній філософії стало опублікування у 1990 р. біографії одного з її фундаторів Л. Вітгенштайна [41], автор якої (Р. Монк) розвіяв поширені раніше уявлення про глибоку антибіографічність засновника аналітичної філософії і дав вагомі підстави вважати, що філософія та особистість цього мислителя нерозривно пов'язані між собою. Оскільки зразковим прикладом єдності особистості та її філософії з давніх часів вважають Сократа, сучасний американський дослідник (Дж. Конант) вводить поняття «сократичного моменту», а також наважується проголосити носієм цієї відзнаки не тільки Вітгенштайна, а ще й Б. Рассела [35, с. 30]. Побачити глибокий зв'язок між філософією і життям у трьох настільки несхожих випад-

ках (Сократ, Вітгенштайн, Рассел) сучасним англомовним дослідникам вдається завдяки відмові від пошуків єдиного універсального методу біографічного дослідження і готовності шукати унікальні методологічні прийоми для дослідження кожної окремої постаті [35, с. 17].

З огляду на те, що такий плюралізм нагадує про близькість біографістики до мистецтва, варто зазначити, що її інтеграція з історією філософії не обов'язково зумовлює відмову від академічної системи координат. Всупереч поширеному уявленню, згідно з яким біографічні аспекти й елементи є нібито найпростішими, а отже – найпопулярнішими складовими будь-якої академічної дисципліни [17, с. 715], ми вважаємо, що історико-філософська біографістика – це не тільки цікава і популярна, етично повчальна й естетично виразна, а й теоретично обґрунтована й історично зріла, ідеологічно багатогарова та культурно значуща, методологічно складна й евристично насичена царина історико-філософського пізнання. Наблизитися до об'єктивної оцінки тих чи інших біографічних реконструкцій можна, придивляючись до того, наскільки акуратним і влучним є біограф у процесі висвітлення зв'язків між життям і працями свого героя, наскільки чітко він усвідомлює і наскільки тактично експлуатує свої дискурсивні зв'язки (чи навпаки – розриви) з героєм, наскільки адекватними виявляються його рішення щодо відбору біографічного матеріалу та форми його подачі тощо [36, с. 313–319]. Важливо, втім, щоби біограф не забував про наявність специфічного «біографічно-герменевтичного кола» (глибше ознайомлення з обставинами життя мислителя допомагає краще зрозуміти його думки, однак краще розуміння думок сприяє новому, ще глибшому розумінню життя), спроби вирватися з якого неминуче призведуть до редукціонізму або до компартменталізму.

Зростання уваги до біографічної складової історії філософії є цілком природним і з огляду на зміни, що відбуваються в науці в цілому (у зв'язку з формуванням та утвердженням неklasичної моделі наукової раціональності). З одного боку, оголошення «біографічного повороту» в аналітичній філософії і, відповідно, відмова від компартменталізму, якщо скористатися термінологією І. Лакатоса, цілком вписується в логіку розвитку науково-дослідних програм: спочатку біографію філософа представники цієї традиції сприймали як зовнішній, периферійний аспект її історії, але згодом вона увійшла до «жорсткого ядра» традиції і стала сприйматися як її внутрішній, фундаментальний аспект. З іншого боку, прихильники каузально-редукціоністського пояснення ідей філософів відтворюють той образ наукової раціональності, який сама на-

ука вже досить давно визнала історично й епістемологічно обмеженим. Саме на контрасті з такою глобальною пасткою біографічного дослідження, як редукціоністське пояснення, розкривається його ключова методологічна настанова: будь-який біографічний матеріал (зокрема й психолого-психіатричний, біологічний, соціально-політичний тощо) має сенс в історико-філософському дослідженні лише тоді, коли він використовується не для пояснення ідей філософів, а для прояснення, причому не стільки окремо взятих ідей, скільки усієї постаті філософа, яка є дуже складною і далеко не односпрямованою взаємодією життєвих і теоретичних чинників. На відміну від пояснення, що тяжіє до однозначності, прояснення з самого початку має усвідомлювати власну поліваріантність і неостаточність.

Враховуючи вищесказане та етимологію слова «біографія» (яке походить від давньогрецьких

слів «βίος», тобто «життя», та «γράφω», тобто «пишу» («писати»), «креслю» («креслити»), «малюю» («малювати»)), сучасний біограф філософа мусить, перш за все, якомога точніше описати, як його герой жив, та окреслити, які ідеї він висловлював. Вдале виконання цієї настанови дає можливість створити доволі виразний «портрет на тлі», який не розкриває однозначні причини та наслідки, а лише надає змогу побачити максимально широкий спектр імовірних зв'язків (паралелі, перетини, асоціації, впливи тощо) і залишає право інтерпретувати їх значущість за читачем. Отже, на зміну двом зовні протилежним, але рівною мірою застарілим і безперспективним типам пояснювальної біографістики (апологетичної, яка живиться надією, та розвінчувальної, що сповнена підозрою) має прийти біографістика, проникнута, відповідно до вимог етики сучасного біографічного дискурсу, довірою і до героя, і до читача.

1. Авто-био-графия. К вопросу о методе. Тетради по аналитической антропологии. № 1 / [под ред. В. А. Подороги]. – М. : Логос, 2001. – 433, [1] с.
2. Адо П. Духовные упражнения и античная философия / Пьер Адо. – М. : Степной ветер ; СПб. : Коло, 2005. – 444, [2] с.
3. Альтюссер Л. За Маркса / Луи Альтюссер. – М. : Практикс, 2006. – 390, [1] с.
4. Арент Х. Люди за темних часів / Ханна Арент. – К. : Дух і літера, 2008. – 320 с.
5. Бимель В. Мартин Хайдеггер : Сам свидетельствующий о себе и о своей жизни / Вальтер Бимель. – Челябинск : Урал LTD, 1998. – 283 с.
6. Валиевский А. Л. Основания биографии / А. Л. Валиевский. – К. : Наук. думка, 1993. – 110 с.
7. Виндельбанд В. От Канта до Ницше : История новой философии в ее связи с общей культурой и отдельными науками / Вильгельм Виндельбанд. – М. : Канон-пресс ; Кучково поле, 1998. – 496 с.
8. Виндельбанд В. Платон / Вильгельм Виндельбанд. – К. : Зовнішторгвидав України, 1993. – 173 с.
9. Голубович И. В. Биография : си́луэт на фоне Humanities : (Методология анализа в социогуманитарном знании) : моногр. / И. В. Голубович. – Одесса : Фридман А. С., 2008. – 372 с.
10. Деррида Ж. Ухобиографии : учение Ницше и политика имени собственного / Жак Деррида. – СПб. : Академический проект, 2002. – 106 с.
11. Дильтей В. Построение исторического мира в науках о духе / Вильгельм Дильтей // Собрание сочинений : в 6 т. / В. Дильтей. – Т. 3. – М. : Три квадрата, 2004. – 419 с.
12. Дильтей В. Типы мировоззрения и обнаружение их в метафизических системах / Вильгельм Дильтей // Культурология : XX век : антология / гл. ред. и сост. С. Я. Левит. – М. : Юрист, 1995. – С. 213–255.
13. Крічлі С. Вступ до континентальної філософії / Саймон Крічлі. – К. : Стило, 2008. – 152 с.
14. Мамардашвили М. К. К проблеме метода истории философии : (Критика исходных принципов историко-философской концепции К. Ясперса) / М. К. Мамардашвили // Вопросы философии. – 1965. – № 6. – С. 93–103.
15. Менжулін В. І. Біографічний підхід в історико-філософському пізнанні : моногр. / Вадим Менжулін. – К. : НАУКМА [Аграр Медіа Груп], 2010. – 455 с.
16. Моррис Ч.-У. Основания теории знаков / Чарльз У. Моррис // Семиотика : антология / сост. и общ. ред. Ю. С. Степанов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Академический проект : Деловая кн., 2001. – С. 45–97.
17. Паньков Н. А. Вопросы биографии и научного творчества М. М. Бахтина / Н. А. Паньков. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 2010. – 720 с.
18. Пезин А. Жизнь Автора / Алексей Пезин // Художественный журнал / Moscow Art Magazine. – 2002. – № 45. – Режим доступа: <http://xz.gif.ru/numbers/45/zhizn-avtora/>. – Назва з екрана.
19. Перов Ю. В. Проект философской истории философии Карла Ясперса / Ю. В. Перов // Всемирная история философии : Введение / К. Ясперс. – СПб. : Наука, 2000. – С. 5–50.
20. Роді Ф. Жизненные корни гуманитарных наук : (по поводу «психологии» и «герменевтики» в позднем творчестве Дильтея) / Фритцеф Роді // Герменевтика. Психология. История. [Вильгельм Дильтей и современная философия] : материалы научной конференции РГГУ / под ред. Н. С. Плотникова. – М. : Три квадрата, 2002. – С. 11–30.
21. Сафрански Р. Хайдеггер : германский мастер и его время / Рюдигер Сафрански. – 2-е изд. – М. : Молодая гвардия, 2005. – 614 с.
22. Фишер К. Фрэнсис Бэкон Веруламский : реальная философия и ее эпоха / Куно Фишер // История новой философии : Введение в историю новой философии ; Фрэнсис Бэкон / К. Фишер. – М. : АСТ : Ермак, 2003. – С. 215–536.
23. Хайдеггер М. Ницше / Мартин Хайдеггер. – Т. 1. – СПб. : Владимир Даль, 2006. – 602, [1] с.
24. Хайдеггер М. Переписка, 1920–1963 / Мартин Хайдеггер, Карл Ясперс. – М. : Ad Marginem, 2001. – 415 с.
25. Хайдеггер М. Разговор на проселочной дороге : Избранные статьи позднего периода творчества / Мартин Хайдеггер. – М. : Высш. шк., 1991. – 190, [2] с.
26. Эрибон Д. Мишель Фуко / Дидье Эрибон. – М. : Молодая гвардия, 2008. – 376, [2] с.
27. Эткінд А. Новый историзм, русская версия / Александр Эткінд // Новое литературное обозрение. – 2001. – № 47. – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nlo/2001/47/edkin.html>. – Назва з екрана.
28. Ясперс К. Всемирная история философии : Введение / Карл Ясперс. – СПб. : Наука, 2000. – 272 с.
29. Ясперс К. Общая психопатология / Карл Ясперс. – М. : Практика, 1997. – 1056 с.
30. Ясперс К. Психология світоглядів / Карл Ясперс. – К. : Юніверс, 2009. – 464 с.

31. Ясперс К. *Философская вера* / Карл Ясперс // *Смысл и назначение истории* / К. Ясперс. – 2-е изд. – М.: Республика, 1994. – С. 420–508.
32. Arendt H. *Rahel Varnhagen, the Life of a Jewish Woman* / Hannah Arendt. – New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1974. – xx, 236 p.
33. Benhabib S. *The Pariah and Her Shadow: Hannah Arendt's Biography of Rahel Varnhagen* / Seyla Benhabib // *Political Theory*. – 1995. – Vol. 23. – № 1. – P. 5–24.
34. Collins D. *Sartre as Biographer* / Douglas Collins. – Cambridge, Massachusetts; London, England: Harvard University Press, 1980. – 220 p.
35. Conant J. *Philosophy and Biography* / James Conant // *Wittgenstein: Biography and Philosophy* / ed. by James C. Klagge. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001. – P. 16–50.
36. Freadman R. *Genius and the Dutiful Life: Ray Monk's Wittgenstein and the Biography of the Philosopher as Sub-Genre: (Critical Essay)* / Richard Freadman // *Biography*. – 2002. – Vol. 25. – № 2. – P. 301–342.
37. Hamilton N. *Biography: a Brief History* / Nigel Hamilton. – Cambridge, Massachusetts; London, England: Harvard University Press, 2007. – 345 p.
38. Hampton T. *Writing from History: the Rhetoric of Exemplarity in Renaissance Literature* / Timothy Hampton. – Ithaca; London: Cornell University Press, 1990. – xiii, 310 p.
39. Jaspers K. *Socrates, Buddha, Confucius, Jesus: the Paradigmatic Individuals* / Karl Jaspers. – San Diego: Harcourt, Brace, Jovanovich, 1985. – viii, 104 p.
40. Momigliano A. *The Development of Greek Biography* / Arnaldo Momigliano. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1971. – 127 p.
41. Monk R. *Ludwig Wittgenstein: the Duty of Genius* / Ray Monk. – New York: Free Press: Maxwell Macmillan International, 1990. – xviii, 654 p.
42. *The Rhetorics of Life-Writing in Early Modern Europe: Forms of Biography from Cassandra Fedele to Louis XIV* / ed. by T. F. Mayer and D. R. Woolf. – Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1995. – 391 p.
43. Windelband W. *Lehrbuch der Geschichte der Philosophie* / Wilhelm Windelband. – Tübingen; Leipzig: J. C. B. Mohr, 1903. – viii, 575 s.

V. Menzhulin

BIOGRAPHICAL APPROACH WITHIN THE HISTORIOGRAPHY OF PHILOSOPHY: THE MAIN TENDENCIES AND LANDMARKS OF CREATION

The article is a short version of the research on the development and establishment of biographic approach within the historiography of philosophy. It outlines the main tendencies and landmarks in the formation of the attitudes towards biographic components of the history of philosophy from Antiquity to present. The special attention is paid to the particular models of mutual influence and interaction between the biographies and philosophic views within such influential approaches as Hegelianism, neo-Kantianism, philosophy of life, psychoanalysis, Marxism, hermeneutics, existentialism, structuralism and post-structuralism, pragmatism and neopragmatism, analytical philosophy, new historicism.

Keywords: biography, biographistics, biography of philosopher, biographical turn, biographical approach, biographer, hero of biography, historiography of philosophy, reductivism, compartmentalism.